ייִדיש פֿאַר אַלע I (1938)

דײַטשמעריש טויג ניט

אין „ייִדיש פֿאַר אַלע" נומ' 2 שרײַבט אַהרן צייטלין וועגן דעם וואָרט „פּאַרריקט":

„מען דאַרף כּלעבן זײַן פּאַרריקט נישט צו האָבן קיין מאָל געהערט דאָס וואָרט אויסן מויל פֿון פּוילישע ייִדן".

זייער אַ האַרבער פּסק און זייער אַ קאַטעגאָרישער. נאָר פֿון דעסט וועגן שטעל איך אײַן און לאָז וויסן, אַז איך בין אויך פֿון יענע וואָס פּסלען דאָס וואָרט „פּאַרריקט" אין ייִדיש, און אויך דאָס וואָרט „אַלזאָ", וואָס צייטלין רעקאָמענדירט עס אין דעם אייגענעם אַרטיקל. טאָ לאָמיר זיך פֿאַרהערן מיט אונדזערע ראַיות.

פֿון דעם וואָס מען זאָגט איז נאָך נישט געדרונגען, אַז מען דאַרף זאָגן. אַ בפֿירושער גרײַז ווערט דאָך אויך נישט געבוירן פֿריִער ווי עמעצער זאָגט אים אַרויס אָדער שרײַבט אים אָן. און פֿאַראַן נישט נאָר אינדיווידועלע גרײַזן, נאָר אויך קאָלעקטיווע, שטאַרק פֿאַרשפּרייטע. אַ סך מענטשן זאָגן „יוריסט-קאָנסול" אַנשטאָט יוריס-קאָנסולט. מאַסן מענטשן זאָגן „פּרעקווענץ" אַנשטאָט פֿרעקווענץ. איז וואָס, אַחרי רבים להטות?

איך האַלט אויך פֿון דעמאָקראַטיע, אָבער נישט אויף דעם אופֿן, אַז מען זאָל כאַפּן אויף טראַף אַ פּאָר מנינים ייִדן און מאַכן בײַ זיי אויפֿן אָרט אַן אָפּשטימונג, און ווי זיי זאָגן, אַזוי זאָל בלײַבן. אַ מאָל פֿלעגט מען ברענגען פֿון די מינסקער ייִדנס וועגן: „די דערעוויעס פּאַכנען מיט אַ פּריאַטנעם זאַפּאַך", און אויב דאָס איז אַ ווילדערישע גוזמא, זײַנען אָבער „גוליאַיען", „קאַטאַיען זיך", „פּשעקאָנירן זיך" לויט דער פֿאַרשפּרייטונג געוויס אַ סך גיכער פֿאָלקסווערטער איידער „אַלזאָ". אָבער אונדזער קולטורשפּראַך וועט זיך באַגיין אָן זיי. איך האָב אויך, פּונקט אַזוי ווי אַ. צייטלין, קיין פּלעביסציטן ניט געמאַכט, נאָר דער שׂכל טראָגט אויס, אַז אַ סך מער פּוילישע ייִדן זאָגן בײַ הײַנטיקן טאָג „סאָנד" און „סענדזשיע", איידער געריכט און ריכטער. פֿון דעסט וועגן, אויב איך קווענקל זיך נאָך, צי געריכט און ריכטער זײַנען אידעאַלע ייִדישע ווערטער, בין איך אָבער לחלוטין זיכער, אַז סאָנד און סענדזשיע טויגן ניט.

וואָס זשע איז דערפֿון געדרונגען?

אַז אויב מען וויל קלאָר ווערן מכּוח ווערטער און פֿאָרמען, צי זיי טויגן אונדז יאָ אָדער זיי טויגן אונדז נישט, איז ניט גענוג צו קאָנסטאַטירן, אַז זיי זײַנען במציאות; מען דאַרף זיי אַנאַליזירן. און וואָס מער מיר וועלן זיך קענען אויפֿהייבן איבערן פּרט, וואָס מער מיר וועלן זײַן בכּוח דעם פּרט וואָס אינטערעסירט אונדז אַרײַנצושטעלן אין דער ברייטער רעם פֿון אונדזער אַלגעמיינער באַהאַוונטקייט אין דער שפּראַך, אַלץ מער מעגן מיר זיך ריכטן צו קומען צו אויספֿירן וואָס זאָלן זײַן ניט סתּם גערעדט, נאָר אײַנגעפֿונדעוועט ווי ס'געהער צו זײַן.

צייטלינס פּסק-דין רירט אָן די אַלגעמיינע פּראָבלעם וועגן דײַטשמעריש. דאָס איז איינע פֿון די געציילטע גרונטפּראָבלעמען פֿון ייִדיש — אַ פּראָבלעם וואָס האָט זיך נאָך ערשט אַוועקגעשטעלט. אויף צו פֿאַרענטפֿערן זי דאַרף מען האָבן ניט נאָר אַ סך דיסקוסיעס, נאָר אויך אַ סך פֿאָרשונג. ווײַט ניט אַלץ איז שוין דאָ אויף אַזוי פֿיל פֿעסט, אַז מען זאָל וועגן

דעם קענען ריידן מיטן פֿולן מויל; אָבער צוריק גערעדט ווייסן מיר שוין גענוג וועגן דעם עינין, אַז מען זאָל פּרוּוון קומען צו אַ שטיקל פֿאָרמולירונג. דאָס וועט קאָנקרעטיזירן די דיסקוסיע און גרינגער מאַכן צו גיין פֿאָרויס.

איך ברענג מײַן קוק מעשׂה טעזיסן, ווי ווײַט מיגלעך בקיצור. דערבײַ בעט איך האָבן אין זינען, אַז איך רייד דאָס מאָל נאָר וועגן ווערטער-אוצר, הגם דײַטשמעריזמען האָבן זיך אַרײַנגעכאַפּט אין אַלע כּפֿערעס פֿון דער ייִדישער שפּראַך—אין דער פֿאָנעטיק, אין דער מאָרפֿאָלאָגיע, אין זאַצנבוי אאַז״וו. נאָר בײַ די ווערטער וואַרפֿן זיי זיך צום מערסטן אין די אויגן, און דער ווערטער-אוצר איז אפֿשר טאַקע דאָס ערשטע אין אונדזער אַרבעט צו שאַפֿן די איינהייטלעכע ייִדישע קולטורשפּראַך.

1. וואָס דײַטש איז, ווייסן מיר, וואָס ייִדיש איז—אויך. נאָר וואָס איז דײַטשמעריש? דײַטשמעריש איז שעטנז; דאָס זײַנען אַזוינע שפּראַכיקע עלעמענטן וואָס קומען פֿון דײַטש און ווילן מאַכן דעם אָנשטעל פֿון ייִדיש; עלעמענטן, וואָס אין דער אמתן זײַנען זיי ניט קיין ייִדיש און ניט קיין דײַטש.[1]

פֿאַרגלײַכט צוויי זאַצן: „ער האָט פֿיל געלײַסטעט״ (מען לייענט אַזוינס ברוך-השם גענוג אָפֿט, איבער הױפּט אין די געהויבענע שרײַבעכצן פֿון אונדזערע בלעטער) און ער האָט היפּש אויפֿגעטאָן. אי דאָ אי דאָרט, וועט אײַך זאָגן דער לינגוויסט, האָבן מיר צו טון הויל מיט „דײַטשע״ עלעמענטן. נאָר ווי דוכט זיך אײַך, פֿאַראַן אַ נפֿקא-מינה צווישן דײַטשמעריש און ייִדיש?

2. ווערטער וואָס זײַנען פֿאַראַן אינעם רובֿ ייִדישע דיאַלעקטן און זײַנען אַרײַן צו אונדז אין אַן עלטערער תּקופֿה פֿון ייִדיש זײַנען כּשר לכּל-הדעות.

אומזיסט הייסט עס דער איראָניזירנדיקער חשד, אַז די פּוריסטן האָבן זיך פֿאַרמאָסטן אַרויסצוּוואַרפֿן פֿון ייִדיש אַלע ווערטער וואָס קומען פֿון דײַטש. דעם פּוריזם לאָמיר דאָ בעסער אין גאַנצן לאָזן צו רו; דאָס איז אַ באַגריף וואָס מען דאַרף אַרומריידן באַזונדער אויף צו דערקלערן זיך צו זײַן תּוך. לאָמיר בעסער זאָגן „אַנטידײַטשמעריסטן״. די אַנטידײַטשמעריסטן האַלטן ניט, אַז טיש, שטוב, ערד, הימל זײַנען פּסולע ווערטער. פֿאַראַן טאַקע אין דײַטש אויך ווערטער וואָס קלינגען פּונקט אַזוי אָדער אין דעם ערך, אָבער פֿאָרט זײַנען דאָס ייִדישע ווערטער. הייסט עס נישט אַלע ווערטער וואָס וואַקסן פֿון דײַטש זײַנען פּסול; עס ווענדט זיך, ווו דער חמור שטייט.

3. מיר ווייסן שוין אַזוי פֿיל וועגן דער געשיכטע פֿון ייִדיש, אַז מיר קענען זאָגן מיט פֿיל-ווינציק זיכערקייט: די שפּראַך פֿון ייִדן אין דײַטשלאַנד, אַפֿילו אין די עלטסטע צײַטן, איז קיין מאָל ניט געווען אידענטיש מיט דער שפּראַך פֿון די דײַטשן; „ייִדיש דײַטש״ איז אַלע מאָל געווען עפּעס אַנדערש ווי „קריסטלעך דײַטש״. אָבער דער קאָנטאַקט מיט דײַטש האָט אָנגעהאַלטן לאַנג, שיִער ניט ביז אין אונדזער צײַט אַרײַן. עס האָבן געשטראָמט צו אונדז דײַטשע ווערטער פֿון פֿאַרשיידענע קוואַלן און אין פֿאַרשיידענע לאָגלען אַרײַן: צו די אָדער יענע געזעלשאַפֿטלעכע שיכטן אונדזערע, צו דעם אָדער יענעם ייִדישן דיאַלעקט. גייט הייסט עס אין געפֿינען קריטעריומס פֿאַר יענע דײַטשע ווערטער וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען צו אונדז אין שפּעטיקערע תּקופֿות (נאָכן 16טן יאָרהונדערט, לאָמיר זאָגן) אָדער נאָר אין איינציקע מקומות.

---

1 נאָך אין 1912 האָט ש. ניגער אין זײַן אַרטיקל: „דײַטשמעריש״ אין ווילנער „לעבן און וויסנשאַפֿט״ נומ׳ 11—12 זז׳ 49—55 געשריבן: „דײַטשמעריש אָדער באַרדיטשעווער דײַטש איז אַ לשון וואָס איז ניט דײַטש און ניט ייִדיש״.

דעם דאָזיקן אויסגעצייכנטן אַרטיקל דאַרף מען נאָך הײַנט לייענען און איבערלייענען, כאָטש טייל טעזיסן זײַנע וואָלט געוויס דער מחבר גופֿא הײַנט פֿאָרמולירט אַנדערש.

4. דער סקאַרבאָווער גאַנג בײַ אונדז איז צו באַשולדיקן די השׂכּלה; און די נעמען „דײַטשן", „בערלינטשיקעס" זאָגן עדות, אַז ס'איז ניט קיין שקר-בילבול. אָבער די משׂכּילים זײַנען ניט געווען די ערשטע. דײַטש האָט געפּלייצט צו אונדז — שוין לאַנג נאָך דעם ווי ייִדיש איז געוואָרן אַ שפּראַך פֿאַר זיך — דורך די מוסר-ספֿרים וואָס מען האָט געדרוקט אין מערבֿ-אייראָפּע, דורך די מלמדים וואָס זײַנען געגאַנגען קיין דײַטשלאַנד קנעלן, דורך די סוחרים וואָס זײַנען געפֿאָרן אויף די לײַפּסקער יאַרידן. דאָס נײַס וואָס די השׂכּלה האָט אַרײַנגעטראָגן איז געווען אין צוויי זאַכן: זי האָט שטאַרק פֿאַרגרעסערט די דײַטשע עלעמענטן אין כּמות, און זי האָט געשאַפֿן דעם אידעאָלאָגישן אָנשפּאַר פֿאַר דער דײַטשמעריזאַציע. מען דאַרף טאַקע אַרײַננעמען וואָס מער דײַטש, האָבן געהאַלטן די משׂכּילים, ווײַל אויף אַזאַ אופֿן וועלן ייִדן זיך אָפּגעוווינען צו ביסלעך פֿון זייער „זשאַרגאָן" און צוקומען צו אַ לײַטישן „טײַטש". דער ראָש-המדבּרים פֿון דער דאָזיקער שיטה איז געווען אײַזיק-מאיר דיק.

אָבער ווען מיר לאַכן און מיר קרימען זיך לייענענדיק דיקס „ווערקע", טאָרן מיר ניט פֿאַרגעסן, אַז מענדל לעפֿין איז לאַנג ביז דיקן אַרויס אויף מלחמה קעגן דײַטשמעריש, אַז די השׂכּלה האָט אַרויסגעבראַכט אַזוינע מײַסטערס פֿון ייִדיש ווי פּערל, גאָטלאָבער, עטינגער, אַקסענפֿעלד, און אַז יהושע-מרדכי ליפֿשיץ און מענדעלע קומען אויך פֿון דער השׂכּלה, הגם זיי זײַנען זי אַריבערגעוואַקסן מיט אַ סך קעפּ.

5. נאָך מיט עפּעס מעג מען מלמד-זכות זײַן אויף דער השׂכּלה: די באַוועגונגען וואָס נאָך איר זײַנען אויך ניט געווען בעסער. די אַרבעטער-באַוועגונג האָט אַרײַנגעבראַכט נײַע דײַטשע ווערטער אין די הונדערטער — אויף אַזוי פֿיל, אַז פֿון טייל וועלן מיר שוין מסתּמא קיין מאָל ניט פּטור ווערן: אַנטוויקלונג, באַוועגונג, געזעלשאַפֿט, געשיכטע, פֿאַרזאַמלונג, פֿאָרזיצנדער, קאַמף, שטרײַט און נאָך און נאָך. די ציוניסטישע באַוועגונג האָט אונדז מזכּה געווען מיט אַ ספּעציפֿישן סאָרט ווערטער (זידלונג, לאַנדעס-אָרגאַניזאַציע, פּערמאַנענץ-אויסשוס און דאָס גלײַכן). אַפֿילו דער ייִדישיזם גופֿא האָט געגעבן צו שטײַער מיט אונטערריכט-שפּראַך, שולוועזן וכדומה.

איך דערמאָן זיך, אַז 1908 האָט אַן אַנאָנס אין לידסקיס אַ לוח אָנגעזאָגט דער וועלט, אַז אין גיכן דאַרף אַרויסגיין אַ נײַ בוך פּרצעס: „פֿאָלקסטימלעכע געשיכטן". אויף אַזוי פֿיל איז דאָס וואָרט געווען פֿרעמד, אַז דער זעצער מיטן קאָרעקטאָר (און אפֿשר דער שרײַבער פֿון דער מודעה) האָבן דאָס פֿאַרבונדן מיטן שורש „שטים". הײַנט איז שווער צו געפֿינען אַ ייִדישיסט וואָס זאָל דאָס וואָרט ניט ניצן — ניט דווקא ווען ער רעדט וועגן פּרצעס בוך. אָבער צי איז דאָס וואָרט געוואָרן אין גאַנצן ייִדיש? דאָס איז נאָך אַ שאלה. פֿאַר מיר איז עס נאָך אַלץ דײַטשמעריש, כאָטש קיינער וועט ניט פֿאָרלייגן צו בײַטן פּרצעס טיטל. אָט פֿלעגט דאָך פּרץ ניצן „שטאַט" אַנשטאָט מלוכה, ער האָט געקענט שרײַבן „פֿעדערן" (fördern) מיטן פּשט: אויפֿהייבן, פֿירן פֿאָרויס, מאַכן פּראָגרעסירן — און מיר טוען אים ניט נאָך. איך בין מערניט גרייט נאָכצוגעבן, אַז מיר זאָלן דאָס וואָרט פֿאָלקסטימלעך דערווײַל לאָזן צו רו; כּל-זמן איבער אונדזער ים טראָגן זיך דײַטשמערישע וואַלפֿישן, מעגן מיר לאָזן געמאַך די פּלאָטקעלעך און אַפֿילו די העכט.

6. טייל דיאַלעקטן אונדזערע זײַנען ספּעציעל רײַך אין דײַטשע עלעמענטן. אָט די עלעמענטן וואַקסן פֿון פֿאַרשיידענע וואָרצלען. אין גרויס-פּוילן, זאַגלעמביע, קראָקעווער געגנט שפּירט מען נאָך באַשײַמפּערלעך רעשטן פֿונעם מערבֿדיקן ייִדיש — פֿון יענעם ייִדיש וואָס מען האָט אַ מאָל גערעדט אין דײַטשלאַנד און וואָס איז געוויינטלעך געווען אַ סך „דײַטשער" איידער אונדזער ייִדיש אין מיזרח-אייראָפּע. חוץ דעם געפֿינען זיך די אָנגערופֿענע דיאַלעקטישע גרופּעס (און אַזוי אויך קורלאַנד, מערבֿ-ליטע) האַרט אויפֿן דײַטשן שפּראַכגרענעץ, האָט מען דאָ תּמיד געהאַט מער געלעגנהייט אַרײַנצונעמען דײַטשע ווערטער דירעקט פֿון די דײַטשע שכנים. אין לאָדזש און אין דער לאָדזשער סבֿיבֿה איז דער דײַטשער ייִשובֿ אַלט סך-הכּל אַ הונדערט

יאָר, אָבער פֿאָרט האָט דאָס כּסדרדיקע באַגעגענען זיך מיט דײַטשע אַרבעטערס און מײַסטערס געווירקט אויפֿן דאָרטיקן ייִדיש (ייִדיש האָט צוריק משפּיע געווען אויפֿן דאָרטיקן דײַטש אויך, נאָר דאָס אַרט אונדז ניט בײַ דער איצטיקער טעמע). אין גאַליציע און בוקאָווינע איז די צאָל דײַטשן אַ קליינע, אָבער דײַטש איז געווען די מעכטיקע שפּראַך פֿון קולטור און פֿון דער אַדמיניסטראַציע, אין גאַליציע שיִער ניט ביז דער וועלט-מלחמה און אין בוקאָווינע, קען מען זאָגן, ביז הײַנטיקן טאָג. אַפֿילו אין אַ ווילנע אָדער קאָװנע, וווּ בילדונג בײַ ייִדן איז ביז מיט אַ דור צוריק געווען צונויפֿגעקניפּט מיט דײַטש, וווּ גבֿירים און אינטעליגענטן פֿלעגן האַלטן דײַטשע גובערנאַנטקעס צו די קינדער, האָבן דײַטשע ווערטער זיך אַרײַנגעזאַפּט טיפֿער אין עולם אַרײַן. ווי אַזוי זשע זאָלן מיר זיך באַציִען צו אַזוינע ייִדיש-דיאַלעקטישע עלעמענטן וואָס קומען פֿון דײַטש? פֿאַר מיר איז קלאָר: מעגן אָט די ווערטער פֿאַרן עולם פֿון דעם אָדער יענעם קאַנט האָבן דעם אָנבליק און דעם חן פֿון אמתע ייִדישע ווערטער, אָבער ווען זיי קלאַפּן אין דער טיר פֿון אונדזער קולטורעלער כּלל-שפּראַך, מוז מען זיי אויך נעמען אויפֿן פֿאַרהער און בודק זײַן. ס'איז אַגבֿ גאָרניט קיין ספּעציעלע חומרה, ס'איז נאָר אַן אָפּלייקענונג פֿון אײַנגערעדטע פּריווילעגיעס; וואָרעם יעטווידער וואָרט פֿון יעטווידער דיאַלעקט איז דען אַ יחסן מיט זײַן דיאַלעקטישקייט אַליין?

7. דעם גרונטגעדאַנק וועגן אָפּגרענעצן ייִדיש פֿון דײַטש וואָלטן מיר געקאָנט אַרויס-ברענגען אַזוי: כּל-זמן ייִדיש איז געגאַנגען ווי עס גייט זיך, כּל-זמן עס איז ניט געווען בײַ ייִדן קיין תּשוקה צו אַ קולטיווירטער כּלל-שפּראַך, איז קיין מאָל קיין שאַרפֿע מחיצה צווישן די ביידע שפּראַכן ניט געווען. עס איז געווען גיכער אַ דעמאַרק-ליניע ווי אַ גרענעץ. ווי באַלד מיר ווילן אויף אַן אמת פֿירן אַן אייגענע שפּראַכיקע בעל-הבתּישקייט, איז איצט געקומען די צײַט אײַנצושטעלן אַ פֿעסטן גרענעץ מיט אַלע סימנים פֿון אַ גרענעץ, און דער עיקר: מיט אַ שאַרפֿן גרענעץ-קאָנטראָל.

פֿאַר אַן ערשטן אָנהייב גיי איך דאָ איצטער אָוועקשטעלן אַכט כּללים פֿון אַנטידײַטשמעריש.

8. **כּלל א: נישט יעדער וואָרט וואָס גייט אום בײַ אַ גרופּע ייִדן איז ממילא אַ גוט ייִדיש וואָרט.**

וועגן דעם איז שוין געקומען צו רייד פֿריִער אַנטקעגן די ווערטער „פֿאָרדיקט“ און „אַלזאָ“. אין פּרינציפּ וועלן געוויס אַלע מודה זײַן דערויף, אַניט וואָלט דאָך געווען ליתּ דין וליתּ דיין. פּראַקטיש בלײַבט די שאלה: וואָסער וואָרט יאָ און וואָסער ניט. וועגן דעם ריידן די ווײַטערדיקע כּללים.

דערווײַל נאָר אויף איין פֿוס נאָך וועגן „אַלזאָ“. עס איז ניט ריכטיק, אַז בכן מוז האָבן אַ קאָמישן בײַבאַטײַט, ווי א. צייטלין שרײַבט. אָבער ס'איז אויך נישט ריכטיק, אַז בכן איז דער איינציקער עקוויוואַלענט פֿאַרן דײַטשן also. מען קען אויך איבערגעבן דעם באַגריף מיט ובֿכן, ממילא, הייסט עס, אויף אַזאַ אופֿן, אַזוי, אַזוי אַרום, על-כּן, לכן. טייל מאָל קומט אויס זייער גערעכטן דער ספּעציפֿיש ייִדישער באַנוץ פֿון איז: „איז זעען מיר פֿון די ראיות...“. הייסט עס פֿאַראַן קיין עין-הרע פֿון וואָס צו קלײַבן, מען דאַרף ניט אָנקומען צו קיין דײַטשמעריזם. און וווּ שטייט עס געשריבן, אַז מען מוז דווקא איבערזעצן, אַז מען קען ניט די זאַך איבערטראַכטן אויפֿן אייגענעם שטייגער? יעמאָלט איז נאָך פֿאַראַן די מיגלעכקייט צו בויען דעם זאַץ אַזוי — דײַטש קען דאָס ניט — אַז ער זאָל זיך אָנהייבן ניט מיטן סובּיעקט, נאָר מיטן פּרעדיקאַט. אַ שטייגער דעם פּסוק בראשית ח, יח: „ויצא נח ובניו ואשתו...“ זעצט לוטער איבער: Also ging Noah heraus... יהואש אין ייִדיש קען זיך פֿאַרגינען דאָס צו מאַכן אַנדערש: „איז אַרויסגעגאַנגען נח...“.

עפּעס דוכט זיך מיר, אַז עמעצער זאָגט: „ס'איז אַן אַנדער ניואַנס!“ אײַ דער ניואַנס, דער ניואַנס! איך חלש, מען זאָל אונדז טאַקע געבן צו פֿאַרשטיין די אונטערשיידן אין די ניואַנסן, ניט סתּם געבן אַ דערלאַנג איבערן קאָפּ מיטן טײַערן פֿרעמדוואָרט...

9. כּלל ב: ניט יעדער וואָרט וואָס איז פֿאַראַן ערגעץ אין אַ ייִדישן דיאַלעקט איז ממילא אַן עלעמענט פֿאַר דער ייִדישער קולטורשפּראַך. ענגע דיאַלעקט־ווערטער וואָס זײַנען אין דער זעלבער פֿאָרם פֿאַראַן אין דער נײַהויכדײַטשער שרײַבשפּראַך מוזן אויסן בלײַבן פֿון דער ייִדישער כּלל־שפּראַך.

דער פּונקט וועט מסתּמא אַרויסרופֿן צום מערסטן וויכּוחים, וואָרעם ער טרעפֿט אויך אין אַזוינע פֿרײַנד, וואָס ייִדיש איז בײַ זיי נישט הפקר און זיי פֿלײַסן זיך דרײַסער צו מאַכן אונדזער קולטורשפּראַך דורכן ווערטער־אוצר פֿון אונדזערע דיאַלעקטן. בדרך־כּלל איז דאָס געוויס אַ גאָלדענער גאַנג; אָבער נישט אַלץ וואָס גלאַנצט איז גאָלד. אָט זאָגן קורלענדער ייִדן „בעהערדע" (Behörde) אַפֿילו אין זייער ייִדיש ריידן. אין גאַליציע זאָגט מען כּסדר „בלייד" (blöde—נאַריש). אין ווילנע, אויב מען הייל זיך אויסדריקן ספּעציעל איידל, זאָגט מען ניט מאָגער, נאָר „מאַגער"; ניט אַ דאַנק, נאָר „דאַנקע"; מען זאָגט דאָ מאַסנווײַז (און, ווי ס׳אינפֿאָרמירט מיך נ. פּרילוצקי, איז דאָס אייגענע אין טײלן קאָנגרעס־פּוילן) נאַכער (nachher—דערנאָך). פֿון דעסט וועגן פֿאַרהאָף איך, אַז קיינער וועט ניט פֿאָרלייגן אַרײַנצונעמען אָט די ווערטער „בעהערדע", „בלייד", „מאַגער", „דאַנקע", „נאַכער" אין אונדזער כּלל־ייִשער שרײַבשפּראַך אַרײַן. הײַנט ווי באַלד אַזוי, איז מיט וואָס איז בעסער „שטעטס", באַשר מען זאָגט עס אין וולאָצלאַוועק, אָדער „פֿעליק", באַשר מען זאָגט עס אין וואַרשעווער געגנט? געוויס זאָגן דאָס אין יענע מקומות מענטשן פֿון אַ גאַנץ יאָר אויך, ס׳איז ניט אין דער בחינה פֿון די אָפֿענע דײַטשמערייזמען „פֿאַרדיקט" און „אַלזאָ", אָבער פֿאַרן כּלל ייִדן איז דאָס ניט וולאָצלאַוועקער און וואַרשעווער ייִדיש, נאָר בערלינער און מינכענער דײַטש. איך וואָלט נאָך געקאָנט פֿאַרשטיין די עקשנות, ווען ס׳זאָל געווען גיין וועגן ווערטער וואָס האָבן ניט אין ייִדיש קיין עקוויוואַלענטן. אָבער מיט וואָס האָבן זיך פֿאַרזינדיקט שטענדיק, תּמיד, אַלע מאָל, אייביק (אין טייל דיאַלעקטן), אַלע יאָרן און אין גאַנצן, הויל, דורכויס, לחלוטין, לגמרי און אַזוי ווײַטער, אַז מען זאָל זיי דאַרפֿן פֿאַרבײַטן אויף ווערטער, וואָס פֿאַר נײַנציק ייִדן פֿון הונדערט האָבן זיי דעם טעם פֿון דײַטש? ניט מיר דאַרפֿן אַזוינע ווערטער איבערנעמען בײַ די צען פּראָצענט, נאָר יענע צען פּראָצענט דאַרפֿן זיך שײַען צו ניצן די דאָזיקע ווערטער אין דער גערעדטער און געשריבענער קולטורשפּראַך.

10. כּלל ג: אַרכאַיִזמען וואָס זײַנען אין דער זעלבער פֿאָרם פֿאַראַן אין דער נײַהויכדײַטשער שרײַבשפּראַך מוזן אויסן בלײַבן פֿון דער מאָדערנער ייִדישער כּלל־שפּראַך.

דער גאַנצער עיניין אַרכאַיִזמען באַדאַרף אַרומגערעדט צו ווערן ברייטער; דאָ ריר איך אים אָן נאָר אויף וויפֿל ער איז דירעקט שייך צו אונדזער טעמע. ס׳איז כּשר־וישר אַזאַ וואָרט ווי נײַערט (דאָס הייסט ניט, אַז מען מוז עס ניצן, נאָר מען מעג). ס׳קען אָנגיין אַזאַ וואָרט ווי באַשיידלעך (בפּירוש, קלאָר). איך האָב זיך געמעכטיקט בײַם איבערזעצן פֿרוידס „אַרײַנפֿיר אין פּסיכאָאַנאַליז" צו באַנײַען דעם אַלטייִדישן אויסדרוק אָפֿנוואָר (manifest) ווי אַ היפּוך פֿון פֿאַרבאַהאַלטן. אָבער ווען איך זע, ווי נ. פּרילוצקי ברענגט מיט הנאה פֿון ווינעגהויזנס תּנך־איבערזעצונג „פֿון אַלטערס הער", און עס איז פֿאַראַן אַ סכּנה, אַז עמעצער זאָל אָננעמען דעם ציטאַט ווי אַ רעקאָמענדאַציע, ענטפֿער איך: פֿאַר מיר איז דאָס פּשוט דײַטש von alters her, און ווען מען זאָל דאַרפֿן דערויף ליטעראַרישע אויפֿווײַזן, קען מען אַרויסשרײַבן פֿון אַ דײַטשן ווערטערבוך ניט איין אויפֿווײַז, נאָר צען. אָבער מען דאַרף גאָר קיין אויפֿווײַזן ניט, וואָרעם ס׳איז פֿון די גאָר גײַיִקע דײַטשע ווערטער. דעריבער איז עס בײַ מיר פּסול. אײַ עס שטייט דאָך בײַ אַ ייִדישן מחבר? האָט עס בײַ מיר די זעלבע ווערדע, ווי ווען מען וואָלט געבראַכט אַ ראיה, אַז בײַ דיקן שטייט „הייראַטן", „דערב", „איינע שיינע באַגעבנהייט", „באַטריגן" און נאָך אין דעם ערך.

11. כּלל ד: מיין ניט, אַז דײַטשע ווערטער זײַנען שוין געפּשרט אין יידיש, אויב מען האָט אַ קאַפּ געביטן זייער אויסלייג און אויסשפּראַך.

דערצו מערניט עפּעס לדוגמא.

אינעם ערשטן נומער „חבצלת דיא ראָזע א יידישער פֿאַמיליען בלאַטט, פֿאַר אַללע אוהבי ציון ווירושלים, ערשיינט לעת עתּה צוויי מאָהל אים חודש", ירושלים ב׳ אייר תרל״ז [אַפּריל 16, 1877], גייט צום אָנהייב: „פֿאָרוואָרט אָדער פֿראָסטע נירעט א הקדמה", און דאָרטן לייענען מיר אַזאַ זאַך: „דיא פֿערשידענע מיני רפֿואות, וואָס ווערין בענוצט צו דער היילונג פֿאָן פֿערשידענע קערפּערליכע קראַנקהייטען ווערין איבערהויפּט צו טהיילט אָף צוויי סאָרטען: אינערליכע אונד אויסערליכע; אָדער טאַקע פּראָסט אָף יידיש גירעט ׳אינווענדיגסטע און אויסווענ-דיגסטע׳". די שרײַבונג פֿון די גוטע יידישע ווערטער איז דאָ נאָך אויך אַ דײַטשמערישע, אין יידיש איז דאָ קיין ״נדי ניטאָ; אָבער סאַראַ פֿײַנער געפֿיל פֿאַרן אונטערשייד צווישן דײַטשמערישע און יידישע ווערטער! innerlich און äusserlich קען מען ניט מגייר זײַן מיט דעם וואָס מען פֿאַריידישט די אויסשפּראַך פֿונעם אויסלאָזטראַף.

איך נעם דאָס דײַטשע üben, Übung. פֿאַראַן בײַ אונדז נאַיווע מענטשן וואָס מיינען, אַז מיט איבערבײַטן ü אויף i זײַנען זיי יוצא. ס׳איז עלעהיי אַלטער יקנה״ז וואָלט איינעם פֿון די צוויי בחורים וואָס ער האָט צונויפֿגעפֿירט אָנגעטאָן אויף גיך אַ מיידלש קליידל און געמיינט, אַז איצטער קען ער שוין פֿירן דאָס פּאָרל צו דער חופּה. בײַ אונדז געפֿינען זיך אָבער רעדנערס און שרײַבערס, אַפֿילו יידישיסטן, אַפֿילו לערערס פֿון אונדזערע יידישע שולן, וואָס ווייסן גאָרניט אַנדערש ווי „איבונג", „איבן זיך", „אײַנגעאיבט" און דאָס גלײַכן. טאָמער איז דאָס ווינציק, האָט מען זיך אַפֿילו אויסגעלערנט „אויסאיבן אַ דרוק", און איינער אַ חשובֿער יידישער כּלל-טוער וואָס האָט אין די יונגע יאָרן ניט געלערנט קיין דײַטש (וואָס קומט אים דערפֿאַר?), ווערט נעבעך ניכשל דערבײַ און זאָגט כּסדר: „אויסדריקן אַן איבונג".

איך הער שוין אַ קשיא: טאָ ווי אַזוי ווילט איר? אין גרונט האַלט איך ניט, אַז איך בין מחויבֿ צו ענטפֿערן דערויף; אויב איך זאָג, אַז אַ וואָרט טויג ניט, מיינט עס נאָר, אַז מיר אַלע אין איינעם מוזן זוכן עפּעס בעסערס. אָבער לאָזט זיך דינען: איך וויל גענִיט און אַלץ וואָס לאָזט זיך דערפֿון אַרויספֿירן. גענִיט זעט הײַנט אויס ווי אַן אַדיעקטיוו, אָבער לכתּחילה איז דאָס אַ פּאַרטיציפּ פֿונעם צײַטוואָרט גענִיטן זיך, וואָס מיר באַגעגענען עס אין אונדזער עלטערער ליטעראַטור מיטן פּשט: זיך פֿלײַסן, האָרעווען, sich üben. איך כאַפּ אַרויס אַן עלטערן אויפֿווײַז פֿונעם ספֿרל: „מעשה... ווֶעשטינדיה" [פּראָג, אַרום 1660], ווו מיר לייענען אויף ז׳ 12 וועגן איינעם וואָס איז צוגעקומען צו אַ טיפֿן וואַסער: „ער גניטט זיך פֿיל ביז אי ער דר דורך קאַם". בײַ גליקל האַמיל באַגעגנט זיך דאָס היפּש מאָל, און אין זײַן אַרבעט וועגן גליקלס שפּראַך ברענגט אַ. לאַנדוי אויך אַן אויפֿווײַז אויף דעם וואָרט פֿון „מעשה-בוך". פֿון גרײַזע, לעבן לאָמזשע, האָט ד״ר א. אַלשוואַנגער געדענקט אַ וואָרט אײַנניטן זיך, און אויף דעם סמך האָט ער אין זײַן איבערזעצונג פֿון יונג „דער קליינער געאָמעטער" (פֿאַרלאַג „וואָסטאָק", בערלין 1921) אײַנגעפֿירט אײַנניטונג. דער גאַנג איז מיר בשעתו שטאַרק געפֿעלן, נאָר בײַ מיר איז אויסגעקומען, אַז דאָס דערמאָנט צו שטאַרק אינעם זאַכוואָרט „די ניט" (אַ טשוועקל וואָס איז ברייט פֿון ביידע ברעגן; וואַקסט היסטאָריש פֿון אַן אַנדער וואָרצל ווי „גענִיט"), האָב איך זיך אָפּגעשטעלט אויף גענִיטן זיך, גענִיטונג: מען דאַרף זיך געניטן (אָדער: אײַנגעניטן), מען דאַרף דורכמאַכן געניטונגען, כּדי צו ווערן געניט. דאָס וואָרט מײַנס האָט זיך נישקשה אָנגענומען סײַ בײַ אונדז, סײַ אין די לערנביכער פֿון אַנדערע לענדער, און ס׳איז אַ האָפֿענונג, אַז במהרה בימינו וועלן מיר קוקן אויף „איבונג" מיט דער זעלבער סימפּאַטיע ווי מיר קוקן שוין הײַנט אויף „בעדירפֿניס", „פֿאַרדאַמען", „פֿאָרזיצנדער" וכדומה.

12. כּלל ה: אויב די שרשים זײַנען אַפֿילו פֿאַראַן אין ייִדיש, קען מען ניט צוגעבן צו זיי קיין פּרעפֿיקסן אָדער סופֿיקסן וואָס זײַנען אין ייִדיש ניטאָ.

דאָס קען מען אָפּמאַכן בקיצור, מחמת מען דאַרף רעכענען, אַז עס זײַנען ניטאָ בײַ אונדז קיין צו פֿיל בעלנים צו שרײַבן „דאַרשטעלן“, „ריקצוג“, „מאַסנהאַפֿט“, „זאָרגפֿעלטיק“, „שווײַגזאַם“ וכדומה.— טייל עיניינים פֿאָדערן אַ ספּעציעלע אויספֿאָרשונג, אַ שטייגער די פֿראַגע וועגן די באַציִונגען צווישן די פּרעפֿיקסן פֿאַר־, פֿאָר־, פֿיר־.

13. כּלל ו: ניץ ניט קיין אָפּשפּראָצן פֿון דײַטשע שרשים, אויב די שרשים גופֿא זײַנען אין ייִדיש ניטאָ.

ווידער אַ מאָל נאָר געציילטע דוגמאות:

היות מיר האָבן ניט קיין צײַטוואָרט senden, קען ניט אָנגיין אויף ייִדיש „זענדונג“ אָדער „געזאַנדטער“. טאָ ווי אַזוי דען זאָל מען זאָגן? גאַנץ פּשוט: מען דאַרף גיין מיטן זעלביקן וועג ווי אַנדערע שפּראַכן און פֿורעמען אויך אַזעלכע אָפּשפּראָצן פֿונעם ייִדישן שורש שיקן, דהײַנו: שיקונג, געשיקטער. בײַם צווייטן וואָרט וועט איר זיך אפֿשר פֿאַרהאַקן, ס׳קוקט אויס פֿרעמדלעך. אָבער באַטראַכט זיך נאָר, אַז דאָס פֿראַנצייזישע envoyé וואָס איז געווען די דוגמא פֿאַר Gesandter איז אויך ניט מער ווי אַ פּאַרטיציפּ פֿון דער פֿאַרגאַנגענער צײַט. דאָס פּוילישע poseł, דאָס רוסישע посланник זײַנען מער קאָמפּליצירטע סובסטאַנטיוון; איז אויב מען וויל דווקא, עס זאָל בײַ אונדז אויך זײַן מער קאָמפּליצירט, וואָלט מען געקאָנט קאָנסטרויִרן: דער שיקלינג מיטן סופֿיקס ־לינג, וואָס ער איז נאָך אין ייִדיש ניט אָפּגעשטאָרבן. איך רעקאָמענדיר דאָס ניט; מײַן כּוונה איז נאָר צו ווײַזן, אַז „געזאַנדטער“ ווערט ניט ייִדיש פֿון דעם וואָס מען שרײַבט עס איבער מיט ייִדישע אותיות.

Erfindung איז ניט קיין ייִדיש, און מיט דעם, וואָס מען זאָגט און שרײַבט „דערפֿינדונג“ פֿאַרריכט מען ניט די מערכה—ניט נאָר צוליב דעם פּרעפֿיקס, נאָר דער עיקר צוליב דעם שורש: אין ייִדיש, פֿון ברעג ביז ברעג ייִדישע שפּראַך־טעריטאָריע, זאָגט מען ניט finden, נאָר געפֿינען. אויב עס געפֿעלט אײַך ניט ז. רייזענס אויסגעפֿינס (מיר געפֿעלט עס יאָ, אַ סך מער ווי אויס־געפֿינעניש), זוכט זײַט מוחל ווײַטער, אָבער מאַכט זיך ניט גרינג דאָס לעבן דורך אַרײַננעמען אין אײַערע רייד דאָס דײַטשע וואָרט. געוויינט זיך צו צום געדאַנק, אַז „אַ פֿײַנע ערפֿינדונג“ האָט פּונקט אַזאַ טעם אין ייִדיש, ווי ווען איר וואָלט געזאָגט: „אַ פֿײַנער ווינאַלאַזעק“ אָדער „אַ פֿײַנע איזאָברעטעניע“ אָדער „אַ פֿײַנע אינווענשן“.

פֿון אַזאַ וואָרט ווי „צעשטרייט“ דאַרף מען זיך אָפּטרייסלען, מחמת אין ייִדיש איז דער שורש streuen ניטאָ.[1] טאָ ווי אַזוי? קלײַבט זיך אויס: צעטראָגן, פֿאַרטראָגן, צעשאָטן, צעפֿלויגן („אַ צעפֿלויגענער מלאך“). ליגט פֿאַר עפּעס בעסערס, נאָר שטעלט ניט אַוועק קיין פֿרעמדס, ווײַל עס שטאַרצט ווי אַן איבערבײַן.

---

1 אַגבֿ איז משמעות zerstreut אין דײַטש גופֿא מיט דעם פּשט אויך אַ פּראָדוקט סך־הכּל פֿון 18טן י״ה, געפֿורעמט אונטער דער השפּעה פֿון פֿראַנצ׳ distrait. לעסינג האָט געשריבן 1767 אין זײַן Hamburgische Dramaturgie:

Ich glaube schwerlich, dass unsere Grossväter den deutschen Titel dieses Stücks [Der Zerstreute] verstanden hätten. Noch Schlegel übersetzt distrait durch Träumer. Zerstreut sein, ein Zerstreuter ist lediglich nach der Analogie des Französischen gemacht.

14. כּלל ז: ניץ ניט מיטן דײַטשן פּשט אַזױנע װערטער, װאָס אין ייִדיש האָבן זײ אַן אַנדער פּשט. פֿאַרלאָז זיך נישט דערבײַ בלינד אויף אונדזערע װערטערביכער און אונדזערע שרײַבערס.

מיר קומט תּמיד אויפֿן זינען די מעשׂה־שהיה מיט אַ דײַטש װאָס איז נאָך דער דײַטשער אָקופּאַציע געבליבן אין װילנע און געװאָרן אַ לערער פֿון צייכענען אין אונדזערע שולן. אײדער ער האָט זיך אויסגעלערנט ייִדיש פֿלעגט ער רײדן צו די קינדער דײַטש, און װי עס איז האָט מען אים פֿאַרשטאַנען. אײן מאָל האָבן אים די קינדער געמאָלדן, אַז אין קלאַס זײַנען ניטאָ גענוג בלײַערס און מעקערס. האָט ער אַ זאָג געטאָן אויף זײַן לשון: Na, Kinder, da müssen wir uns eben einrichten — און ער איז געװען פֿאַרחידושט, װאָס דער גאַנצער קלאַס האָט אויסגעשאָסן אַ געלעכטער. העט שפּעטער האָט מען אים געגעבן צו פֿאַרשטײן, אַז אויף ייִדיש איז אײַנריכטן זיך עפּעס אַנדערש װי אײַנאָרדענען זיך.

אײַנשטעלן מײנט אין ייִדיש: אױעקשטעלן, אײַנפֿירן, אײַנאָרדענען (אחוץ װאָס ס'האָט נאָך אַ טײַטש: ריזיקירן). אין דײַטש בעט זיך בײַ einstellen קודם־כּל דער פּשט: איבעררײַסן, אָפּשטעלן. אויף אַזאַ אופֿן קומט אויס, אַז די קאָמוניקאַציע צװישן פּױלן און ליטע איז אין ייִדיש אײַנגעשטעלט געװאָרן פֿרילינג 1938 און אין דײַטש מיט אַכצן יאָר פֿריִער.

אויף אַזױנע װערטערשפּילן פֿון שפּראַך צו שפּראַך זײַנען געבױט היפּשע אַנעקדאָטן. אַ ייִד אַ דאָרפֿסגײער לײגט פֿאַר דעם דײַטש צו קויפֿן עפּעס, דער פּריץ זאָגט זיך אָפּ. רופֿט זיך אָפּ דער ייִד: „נו, אויב איר דאַרפֿט ניט...“. װערט דער דײַטש אָנגעצונדן, װאָרעם אויף זײַן לשון מײנט דאָך דאָס, אַז ער טאָר ניט.

אָדער אַזאַ סצענע: אַ דײַטשער דאָקטאָר װיל אויסהערן אַ ייִדישן חולה; װײַזט ער אים אָן אויף דער קאַנאַפּע און זאָגט: ziehen Sie sich aus. ענטפֿערט דער ייִד: „פֿריִער װעל איך זיך אויסטון!“

דער אומגליק איז אָבער, װאָס אין דעם גרײַז פֿאַלט מען אַרײַן גענוג אָפֿט ניט אויף צו פֿלײַסנס. אָט האָב איך אין „ייִדיש פֿאַר אַלע“ באַגעגנט עטלעכע מאָל „פֿאַרװענדן“ מיטן פּשט „ניצן“. פֿאַר מײַן געפֿיל הײסט פֿאַרװענדן אין ייִדיש — פֿונעם אײַנבינדערשן לשון — מערניט אײן זאַך: פֿאַרבײַטן די קונטרסים. אמת טאַקע, בײַ האַרקאַװין און אַפֿילו בײַ ליפֿשיצן אין די װערטערביכער זײַנען געבוכט בײדע טײַטשן, אָבער דאָס װײַזט מיר נאָר, אַז צו די װערטערביכער דאַרף מען אויך צוגײן קריטיש. אַפֿילו בײַ ליפֿשיצן, װאָס ער האָט נישט צו זיך זײַנס גלײַכן, זײַנען אויך פֿאַראַן פּנימות. און װאָס שײך צו האַרקאַװיס אויסגעצײכנטן נײַעם ייִדיש־ענגליש־העברעיִשן װערטערבוך (ערשטע אויסגאַבע 1925, צװײטע 1928), איז אַזױ: האַרקאַװי האָט אַרײַנגענומען כּל המינים װערטער װאָס ער האָט באַגעגנט אין דער שפּראַך, ניט צו קוקן דערויף, צי מען קען זײ רעקאָמענדירן צי ניט. אָט גיב איך אַ מיש האַרקאַװין אויף טראַף און געפֿין: „אָטשערעדן“ (טװואָרט: שטײן אין אַ רײ), „דװאָריאַנסטװע“, „דװיען זיך“ (בלאָזן זיך), „װאַרצאַדלע“ (שפּיגל), „װיד“ (אויסזען; דאָקומענט), „זונדערבאַר“ (מאָדנע), „מעטקע“ (סימן) און אַזױ װײַטער. איז װאָס, דאָס זײַנען אַלץ װערטער פֿאַר דער ייִדישער קולטורװירטער כּלל־שפּראַך אין דעם זכות פֿון האַרקאַװיס בוכונג?

נאָך אײן משל. בײַ האַרקאַװין געפֿינען מיר באַזוכן מיט צװײ טײַטשן: א) קומען מיט אַ װיזיט, ב) מאַכן אַ רעװיזיע, באַטאַפּן. אויף װיפֿל האַרקאַװי װיל פֿאַרפֿיקסירן דעם פּאַקטישן רײדבאַנוץ, איז ער גערעכט, „מען זאָגט“ טאַקע אַזױ. אָבער רעקאָמענדירן קען מען נאָר דעם באַנוץ מיטן צװײטן טײַטש. דאָ קען דעם סניגור אַפֿילו ליפֿשיצעס זכות ניט בײַשטײן; ליפֿשיץ גיט אין זײַן ייִדיש־רוסישן װערטערבוך מערניט דעם טײַטש װאָס שטײט בײַ האַרקאַװין אונטער 2, און אין רוסיש־ייִדישן װערטערבוך זעצט ער איבער посѣщать מיט „זײַן צו גאַסט“, посѣщеніе מיט: „דער װיזיט“.

דאָס אַלײן איז גענוג אויף אַרײַנצופֿיִען אין חרם דאָס װאָרט „פֿאַרדיקט“. אויב איך װיל מאַכן אַ קאָמפּלימענט אײַער גוטן־פֿרײַנד, קענט איר אויף אים זאָגן: משוגע, מטורף, חסר־דעה, ניט בײַם דעת, ניט בײַם קלאָרן זינען, געדירט, צעמישט, דול — אדרבא, זאָלן די לײענערס אַרײַנשיקן נאָך עקװיװאַלענטן — אָבער אַז ער איז „פֿאַרדוקט“ (אין פּױלישן ייִדיש הערט זיך דער װאָװ װי אַן i־קלאַנג) קען מען ניט זאָגן. בײַ פֿאַרדוקן קומט אַ ייִדן אויפֿן זינען דער טשאָלנט.

15. כּלל ח: בעסער אַן אינטערנאַציאָנאַליזם איידער אַ דײַטשמעריש וואָרט.

אויב מיר האָבן ניט קיין היימישן עקוויוואַלענט פֿאַר empfehlen, דאַרפֿן מיר ניט בליה-ברירה „עמפּפֿעהלען“, נאָר מיר דאַרפֿן רעקאָמענדירן. אגב אין טייל פֿאַלן איז זייער אַ גוט וואָרט נאַראַיען, און מיר דאַרפֿן ניט מורא האָבן, וואָס עס קומט צו אונדז פֿון סלאַוויש. לאָמיך ברענגען אַן אויפֿווײַז פֿון מענדעלען, מײַן לעבן, יוב׳ אויסג׳ XIX ז׳ 32: „מילא אַ נאָמען, דאָס איז פֿון די קליינינקייטן, מען גיט עס אומזיסט. אָבער ׳טעג׳, נאַראַיען אַ פֿריק טעג צו עסן — דאָס איז שוין אַן עסק“. פּרוּווט אדרבא צוקלײַבן דוגמאות און דעפֿינירן, ווען מען קען יאָ פֿאַרבײַטן רעקאָמענדירן דורך נאַראַיען און ווען ניט. דאָס איז אַ פֿײַן ברעקעלע שפּראַך-פּסיכאָלאָגיע.

דאָס אייגענע: אַנשטאָט דער הילצערנער „באַראַטונגס-שטעלע“ מוזן מיר זאָגן קאָנסולטאַציע, ביז וואַנען אַ שעפֿערישער מענטש וועט שאַפֿן עפּעס בעסערס.

אויב עס געפֿעלט אײַך ניט אַכטגעבונג, איז דאָס נאָך אַלץ ניט קיין הכשר אויף „באַאָבאַכטונג“, מחמת ס׳איז בײַ אײַך נאָך אַלץ די ברירה צו ניצן אָבסערוואַציע.

ווי באַלד מיר האָבן ניט אין יידיש Bote און Botschaft, קען ניט געמאָלט זײַן „באָטשאַפֿטער“. אגב בײַ אַזאַ מין ווינציק ייִדישן ענין איז ווי אָנגעמאָסטן דער אינטערנאַציאָנאַלער טערמין אַמבאַסאַדאָר — סײַדן איר וועט צוקלערן עפּעס בעסערס.

16. די אונטערשטע שורה:

ניטאָ נאָך אַזאַ שונא פֿון אַ קאָרעקטן, געשמאַקן, פּינקטלעכן, ייִדישן כּלל-ייִדיש ווי דײַטשמעריש. די נאַטירלעכע טענדענץ אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער שפּראַך פֿון די אַשכּנזישע ייִדן איז פֿון דער התחלה אָן געווען: אַוועקגיין פֿון דײַטש, שאַפֿן אייגנס; און ספּעציעל בולט זעט זיך דאָס אַרויס בײַ יענעם צווײַג ייִדיש וואָס איז בײַגעשטאַנען די שטורעמס — בײַ ייִדיש אין מיזרח-אייראָפּע. נאָר די דאָזיקע נאַטירלעכע טענדענץ פֿלעגט פֿאַרשטערט ווערן דורך דײַטשמערישע שטראָמען וואָס האָבן געפֿלייצט פֿון פֿאַרשיידענע זײַטן. איצטער, ווען מיר זײַנען געקומען צו דערקענען די קולטורעלע און שפּראַכיקע כּוחות אונדזערע, ווען מיר גייען צו וויסיק און מיט ליבשאַפֿט צו אונדזער כּללישער קולטורשפּראַך, מוז יעטווידער שפּראַכיקער עלעמענט אַדורכגיין אַ קאַראַנטין. און ניטאָ קיין כּל דכפֿין. עס טאָר נישט געמאָלט זײַן, אַז אויב עמעצער האָט זיך אויסגעלערנט אַ נײַ דײַטש וואָרט פֿון אַ דײַטשן ביכל צי פֿון אַן אַרטיקל אין אַ ייִדישער צײַטונג, אָדער אויב אַפֿילו מען האָט עס געפֿונען אין אַ ייִדישן דיאַלעקט צי אין אַן אַלט-ייִדישן טעקסט, זאָל מען דאָס באַלד קענען אַרײַנפֿירן אין קהל. אַ וואָרט בכלל, און על אַחת כּמה וכּמה אַ נײַ-היויכדײַטש וואָרט, דאַרף אויפֿווײַזן זײַנע רעכט אַרײַנצוקומען אין אונדזער כּלל-שפּראַך אַרײַן, דאַרף דערווײַזן, אַז עס האָט קרובֿים בײַ אונדז, וואָס נעמען עס אַרײַן אין דער מישפּחה. זײַן פּשוט אַ „ניכתּבֿ“ אין אַ ווערטערבוך, אין אַ טעקסט, איז ווינציק. פֿאַר אַ „פּרעקלוזיע“ בײַם אַרײַננעמען דײַטשמעריזמען אין דער כּלל-שפּראַך וואָלט איך אָנגענומען מענדעלע מוכר ספֿרימס ווערק. מענדעלע איז געווען גרויס בײַ אונדז, אַז דאָרטן, ווו ער איז אַ פֿירשפּרעכער, זאָלן מיר דן זײַן לכּף זכות. אויב אָבער אַ דײַטשמעריזם איז געקומען שפּעטער, זאָל ער מוחל זײַן אויפֿווײַזן זײַנע זכיות. אַ שטיקל אײַנזעעניש וועלן מיר דערבײַ דאַרפֿן האָבן מיט ווערטער פֿון די געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונגען, כּל-זמן מיר קענען זיי ניט פֿאַרבײַטן אויף קיין בעסערע. אָבער בודק זײַן מוזן מיר די קאַטעגאָריע ווערטער אויך, וואָרעם די וואָס האָבן אונדז דערמיט מזכּה געווען זײַנען טייל מאָל אַליין געווען אויף שפּראַך קנאַפּע מבֿינים. אויף דער הייסער מינוט האָבן זיי געמוזט טראַכטן מער וועגן דעם ענין ווי וועגן דעם וואָרט; אָבער איצטער, אַז דעם ענין ווייסן שוין ייִדן, זײַנען מיר שוין אויף אַזוי פֿיל אויסגעוואַקסן, אַז טראַכטן וועגן דעם וואָרט איז שוין מער אויך ניט קיין לוקסוס. מער ווי דאָס: עס איז גאָר נייטיק פֿאַר דעם זעלביקן כּלל-ענין, וואָס פֿון זײַנט וועגן טוען די געזעלשאַפֿטלעכע באַוועגונגען.

17. נאָך איין וואָרט אויף צוצוהעלפֿן די אָפּאָנענטן. ווינציקער ווי אַלץ בין איך אויסן צו פֿאַרשפּאָרן דעם ווצג פֿאַר שפּראַכיקע אויפֿטוען דורך אָפּפֿרעגן יעטווידער נײַס. אַדרבא, אין איר איצטיקער סטאַדיע גייטיקט זיך אונדזער שפּראַך אין אויפֿטוערישע חידושים אַזוי ווי אַ פֿיש אין וואַסער. איך וויל אָבער אָפּשאַצן די נײַסן וואָס מען טראָגט אונדז אונטער, און איך וויל אויסגעפֿינען אין יעטווידער איינציקן פֿאַל, צי דער חידוש נעמט זיך פֿון ניט וויסן די נאָרמע (יעמאָלט איז דאָס אַ נעגאַטיווער פֿאַקט), אָדער ס'איז אַן אַקט פֿון שעפֿערישקייט — יעמאָלט וועל איך בענטשן דעם אויפֿטוער. וואָס שייך צום אַרײַנברענגען דײַטשמעריזמען אין יידיש, איז דאָס אַלע מאָל אַן אַקט פֿון שפּראַכיקער אימפּאָטענץ; קיין שום שעפֿערישקייט איז דאָ ניטאָ.

מ. ווײַנרײַך

די שפּראַך פֿון יחיאל לערערס „מײַן היים"

דעם ליטעראַרישן און פּאָעטישן ווערט פֿון דעם ווערק (וואַרשע 1936—1937, 137 זז'), וואָס פֿאַרנעמט אַ זייער אָנגעזעען אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור פֿון נאָך דער וועלט-מילחמה, האָב איך באַהאַנדלט אין „מאָמענט" (נומ' 90 פֿון 15טן אַפּריל 1938). דאָ וועלן קומען אַ פּאָר באַמערקונגען ספּעציעל וועגן דער שפּראַך און וועגן דעם סטיל פֿון דעם בוך.

דער גראַם

1. כ'וועל אָנהייבן פֿון די גראַמען: עס געהערט זיך שטאַרק אָן צו קאָרעקטקייט פֿון שפּראַך און סטיל!

2. די ווערסיפֿיקאַציע איז בײַ לערערן אין כּלל אַרײַן זייער אַ לײַכטע. זעלטן ווו עס פֿילט זיך בײַ אים אַן אָנשטרענגונג. בלויז אין געציילטע ערטער קומט דער בוי פֿון זאַץ פֿאָר אַ ביסל געבראָכן לשם גראַם.

אַן אייגנטימלעכקייט פֿון דעם בוך איז דעם מחברס שוואַכקייט צו גראַמען לויט דער אויסשפּראַך פֿון זײַן מוטער-דיאַלעקט, וואָס געהערט צו מיטל-יידיש. מע טרעפֿט בײַ אים זייער אָפֿט אַזעלכע פּאָרלעך:

— מיט גוטן: אויסגעמיטן. — בלומען: הימן [דיאַלעקטיש אַרויסגערעדט: himᵊn]. — איצט: געפּוצט. — יונג: גרינג. — טראַ-לאַ-לאַ: חי [xaa]. — אַדורך [ᵊdoRx]: שאָרך. — אײַ-אײַ-אײַ: וויי [vaj]. — דערויף [dᵊRof]: סוף. — גאָט: געלאָט [= געלאָזט]. — אות: אַרויס [ᵊRoos]. — בויך [boox]: תּוך. — ציינען [= ציינדן]: געפֿינען...

ס'איז אַפֿילו נישט אין אָרדענונג. אין ווערק, וואָס זענען געשריבן אין קולטור-יידיש, זענען אַ חיובֿ גראַמען, וואָס זאָלן שטימען מיט דער אָבליגאַטאָרישער מוסטער-אויסשפּראַך.[1] איז אָבער די לעצטע נאָך עד-היום נישט פֿעסטגעשטעלט געוואָרן, און נישט פֿאַראַן בײַ אונדז כּמעט קיין איין דיכטער, וואָס זאָל נישט זינדיקן קעגן איר. מוזן מיר אויך לערערן מוחל זײַן.

3. אַקעגן, קומט אים אַ פֿאָרוואָרף פֿאַר די גראַמען (אמת, זייער צאָל איז גאַנץ קליין), וואָס זענען נישט קאָרעקט אַפֿילו לגבי זײַן אייגענער אויסשפּראַך, ווי אַ שטייגער:

— שמועסן: וויסן [šmiisn̥ : vysn̥]. — שטיל: פֿיל [štył : fiił]. — קעז: בעז [kejz : bez]. — פֿאַרשעמט: פֿרעמד [vᵊšejmt : fRemd]...

1 און חוץ דעם זאָלן זיך ווי ווײַט מעגלעך פֿאָרן וואָקאַלן נישט בלויז אַלץ אײנס קלינגענדיקע, נאָר אויך גענעטיש אידענטישע, וואָרן ס'רובֿ נאָר אין אַזאַ פֿאַל קען דער גראַם זײַן איבערדיאַלעקטיש, ד"ה האַלטן זיך כּמעט בײַ אַלע אויסשפּראַכן.

4. נאָך ערגער איז, ווען דער אויטאָר ווערט פֿון דער העלער הויט אַ „ליטוואַק”:

— טאָמער: שמ״ר [אין זײַן דיאַלעקט: tome : šume]. — קוואָרט: וואָרט [אין זײַן דיאַלעקט: kfurt : voRt]. — טעג: אַוועק [tejk : ᵊvek]. — וועג: אַוועק [vejk : ᵊvek]...

5. אַם ערגסטן אָבער זענען יענע פּאָרלעך, וואָס קענען נישט גילטן פֿאַר קיין גראַם אין קיין שום ייִדישן דיאַלעקט.

נעמען מיר צום בײַשפּיל: פֿרײַ—צוויי (ז' 8). אין מיטל-ייִדיש איז עס: fRaa (fraa)—tsvaj; אין ליטוויש-ייִדיש: fraj—tsvej.

דאָס גלײַכן: בלייכן-פֿאַרגלײַכן. אין מיטל-ייִדיש: błajxη — fᵊ(r)glaaxη; אין ליטוויש-ייִדיש: błejxη—fᵊrgłajxη.

אָדער: שכנות—טענות. מיטל-ייִדיש: Šxajnᵊs—taanᵊs; ליטוויש-ייִדיש: Šxejnᵊs—tajnᵊs...

אַזעלכע פֿליגנשוועמלעך טרעפֿן זיך (און גאַנץ אָפֿט) אויך בײַ פֿיל אַנדערע ייִדישע דיכטער, הגם גראָד אין דעם פּרט איז שוין קיין שום פֿאַרענטפֿער נישטאָ. אויף אַזוי פֿיל, לכל-הפּחות, מוז דאָך אַ ייִדישער שריפֿט-שטעלער קענען די שפּראַך! ס'איז דער עלעמענטאַרסטער אמת: קלאָץ גראַמט זיך קיין מאָל נישט מיט בוידעם.

6. ס'איז אַ נחת-רוח פֿעסטצושטעלן, אַז מע קען זיך מיט אים קוויקן נישט מינער, ווי מיט דער נאַראַציע, מיט די בילדער, מיטן הויכן מענטשלעכן פּאַטאָס און מיט דער ליטערער פּאָעזיע פֿונעם בוך.

7. „מײַן היים” געהערט אין דער ייִנגערער ייִדישער ליטעראַטור צו די געציילטע ווערק מיט פֿולשטענדיקער האַרמאָניע צווישן אינהאַלט און לבֿוש. די קוואַליטעטן פֿון די שילדערונגען גופֿא ווערן אין אַ גרויסער מאָס באַשטימט דורכן סטיל. ס'איז קענטיק, אַז איבערן לשון האָט לערער געאַרבעט פּונקט אַזוי אויפֿמערקזאַם, פּאָרזיכטיק, איבערלייגעוודיק און ערנצט, ווי איבערן סיפּור-המעשׂה. אַ גרויסן טייל פֿונעם חן אירן האָט די פּאָעמע צו פֿאַרדאַנקען דער קאַראַקטער, נאַטירלעכער, לעבעדיקער, לײַכטער, רײַכער, בלומיקער קולטורעל-פֿאָלקסטימלעכער שפּראַך.

8. כ'זאָג: „קולטורעל פֿאָלקסטימלעכער”, ווײַל דער קינסטלערישער טאַקט האָט געפֿירט דעם מחבר פֿעך, פֿאַרהיטנדיק זי פֿון פֿאָלקלאָריזירונג און פֿון פֿאַלשער סטיליזאַציע בײַם באַדינען זיך מיטן אוצר פֿאָלקסטימלעכע אויסדריקן און ווענדונגען.

איינער אַ פֿראַגמענט:

...אַ קאַסירער אין וועלדער, אייביק נע-ונד,
און אין וועלדער, וואָס האָבן אַמאָל געהערט
צו זײַן פֿאָטער דעם עושר. נאָר איבערגעקערט
האָט דאָס רעדעלע גאָט אין אַ קורצער צײַט,
דאָס פֿאַרמעגן צוגענומען און פֿאַר אָרעמע לײַט
די זײַניקע געמאַכט, זייער עלטער פֿאַרשעמט,
און ער מיט די ברידער זענען „מענטשן” אין דער פֿרעמד—
און חוץ אַלעם גייט עס סתם נישט אין לעבן אײַ-אײַ-אײַ,
חולאַתן, רעמאַטעס, די פֿיס טוען וויי,
און ס'איז סיבות דאָ געגוג מתרעם צו זײַן—
און דאָך ברויזט די פֿרייד אין אים, ווי אַלטער ווײַן.
אָפֿט פֿאַרגלייזט ער די אויגן, הייבט אויף די ברעמען,
און אין שטילער פֿאַרטועקייט לויבט ער וועמען
פֿאַר דער וועלט דער הייליקער, וואָס איז גרויס און שיין,
און וואָס אים, אַזאַ ייִדעלע, צעבראָכן און קליין,
איז שׂימחה באַשערט, אַרומגיין פֿאַרגאַפֿט
און אין שטויב צו דערקענען גאָטס גרויסע קראַפֿט (31 א"וו).